

Maria Czetyrba

Біблійні імена власні в аспекті походження та їх тематична класифікація : (у конфронтативному плані українсько-російському)

Acta Polono-Ruthenica 10, 181-188

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Czetyrba
Poznań

Біблійні імена власні в аспекті походження та їх тематична класифікація (у конфронтативному плані українсько-російському)

Ономастика, як відомо, досліджує власні назви, які завдяки своїй специфічній семантиці не вносяться до одномовних тлумачних словників, чим ще більш ускладнюється спроба їхнього ґрунтового аналізу. Особливе місце в „ономастичному просторі” (термін Н.А. Максимчук) належить іменам, що увійшли до системи української та російської мов зі сторінок *Святого Письма*, які у світовій лінгвістиці закодифіковані терміном *біблейзм*.

В нашій роботі біблійні власні імена аналізуються – головним чином – в аспекті їх походження та тематичної класифікації.

Християнські імена в сучасній ономастиці східнослов'янських мов займають помітне місце, що зумовлене двома основними факторами: з одного боку, вони належать до носіїв „християнського вчення”, з котрим пов’язані численні культурно-історичні події. З другого боку, біблійні імена, ставши канонічними, створили основу для іменинників мовних систем всіх християнських народів. Саме ці біблійні імена, за словами Н. Максимчук „обладают и только им присущими особенностями, что связано с ролью христианства, христианской культуры в духовном развитии человечества”¹.

Отже, біблійні імена функціонують у свідомості людини, менталітет якої формувався під впливом християнської традиції, у вигляді двох категорій:

1. Як імена біблійних героїв (пророків, апостолів тощо), які виступають не лише в текстах *Святого Письма*, але також у структурі літературних чи мистецьких творів.

¹ Н.А. Максимчук, *Библейские имена в ономастической картине мира* [в:] *Христианизация, дехристианизация и рехристианизация в теории и практике русского языка*, под ред. Е. Калишана, Познань 2000, с. 145.

2. Як імена хресні простих людей, мотивовані через біблійні особи, давані на їх честь.

Ці останні лише мотивацією приєднані до площини *sacrum*. Давати під час хрещення імена на честь святих було поширене від перших століть християнства. Тоді Русь запровадила у себе вшанування так званих „свят” пророків, мучеників тощо. Кожний день року був днем на честь якогось святого. Встановився на Русі також звичай – давати дитині ім’я того святого, в день якого вона народилася. Так з’явилися у нас Івани, Марії, Миколи, Андрії, Марти і т.д.

Хресні імена залучають до категорії „імен християнських”, до яких належать не лише особові назви біблійного походження, але також імена діячів церкви, мучеників тощо. Згідно з зауваженнями релігієзнавців можна виділити такі групи християнських імен:

1. Біблійні імена (виступають у тексті *Біблії*):

- Іван* (рос. *Иоанн*) – по відношені, наприклад, до Івана Хрестителя;
- Йосип* (рос. *Иосиф*) – опікун Ісуса;
- Мойсей/Мусій* (рос. *Моисей/Мосей*) – ім’я пророка;
- Марко, Лука* (рос. *Марк, Лука*) – євангелісти;
- Яків* (рос. *Иаков*) – пророк тощо.

2. Імена, яких не зустрічаємо у *Святому Письмі*, але згадує про них релігійна література:

- Анна* (рос. *Анна*) – мати Пречистої Діви Марії;

3. Імена, інспіровані через біблійні події, символи чи назви:

- Йордан* (рос. *Иордан*) – ім’я від назви ріки Йордан у Палестині;
- Назар* (рос. *Назар*) – від назви міста Назарет;
- Наталія/Наталка* (рос. *Наталья*) – з лат. ‘день народження’, по відношенні до народження Христа.

4. Імена церковних святих:

- Василь* (рос. *Василий*) – ім’я християнського богослова Василя Великого одного з Отців церкви, автора літургії;
- Віра, Надія, Любов* (рос. *Вера, Надежда, Любовь*) – імена замучених римлянок, які відмовилися зректися від християнської віри „без всякої боязні”;
- Андрій/Андрей* (рос. *Андрей*) – ім’я пов’язане з одним із апостолів, учнів Ісуса Христа. В православ’ї вважається, що був він „хрестителем” Русі.

Стародавні євреї, серед яких виникла християнська релігія, намагалися саме в іменах найглибше виразити свій християнський дух. Тому теж, як

згадує кс. А. Клявек „było zwyczajem ludów semickich, że przypisywano imionom znaczenie mistyczne, uważano, że oznacza istotę rzeczy czy osoby i wierzono, że to co nie ma imienia w ogóle, nie istnieje”².

Тодішній людині здавалося, що оскільки зможе вона пізнати ім'я якої-небудь особи чи речі, тоді здобуде над нею владу. Пізнати ім'я – це „uzyskać dostęp do samej tajemnicy drugiej osoby, a w pewnym sensie uzyskać nad nią władzę”³. Таку владу посіла перша людина Адам – Божий угодник, якому Господь звелів найменувати усю живу істоту.

„I wчинив Господь Бог із землі всю польову звірину, і все птацтво небесне, і до Адама привів, щоб побачити, як він кликатиме. А все, як покличе Адам до них, до живої душі – воно ймення його” (1М., 2, 19).

У біблійні часи восьмого дня після народження дитини батько сам або Бог надавали ім'я, яке визначало роль людини у світі⁴: „I назвав ім'я своєї жінці: Єва, бо вона була мати всього живого” (1М., 3, 20).

Найважливішим антропонімом *Євангелія* стало ім'я Ісус. Однак, як зауважує Н.М. Шанський, його давали дітям й перед народженням Христа, згідно тодішній традиції⁵. Символічного значення набуло воно лише тоді, коли Господь визначив „завдання” маленькій дитині з Назарету, пор.: „... ось з'явивсь йому Ангел Господній у сні, промовляючи: „Йосипе, сину Давидів, не бійся прийняти Марію, дружину свою, бо зачате в ній – то від Духа Святого. І вона вродить Сина, ти ж даси йому ймення Ісус, бо спасе Він людей Своїх від їхніх гріхів” (Мт., 1, 20-21).

Це за походженням давньоєврейське ім'я *Єшошуа* дослівно перекладається ‘Єгова спасе’, ‘Спаситель’. Сьогодні цього імені не зустрічається ні в Україні, ні в Росії. Воно асоціюється лише з біблійним героєм, але його семантична калька, за твердженням М.Н. Шанського, найшла своє втілення в назвах російських міст, напр.: *Спасск, Спас-Деменск* тощо⁶.

Друге ім'я Ісуса – Христос – було йому дане як пророку, „обладающому святостью первосвященника и могуществом царя, пришедшему спасти человечество от его грехов”⁷.

² Кс. А. Клявек, *Onomastyka biblijna*, [w:] *Onomastyka*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1961, nr 7, s. 403.

³ F. Sowa, *Osobowe nazwy własne w polskich przekładach Biblii*, [w:] *Biblia a kultura Euro-ru*, pod red. M. Kamińskiej, E. Małek, Łódź 1992, s. 82.

⁴ Ibidem, s. 82.

⁵ М.Н. Шанский, *Личные имена Евангелия в русском языке*, [в:] *Русский язык в школе*, Москва 1995, № 1, с. 46.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, с. 46–47.

Саме ім'я розкривало глибину людської душі та її особистість. Однак вибраним особам Господь часто змінював імена, що було пов'язане з новою місією, яку людина мала виповнити. Наприклад, ім'я *Аврам* 'високий чи сильний' переходить в *Авраам* і означає „батько багатьох”, пор.: „Я, – ось мій заповіт з тобою, і станеш ти батьком багатьох народів. І не буде вже кликатись ім'я твоє: Аврам, а буде ім'я твоє Авраам, бо вчинив я тебе батьком народів (1М., 17, 4). Явище заміни імен наявне й серед інших біблійних осіб, наприклад: Сара на *Сарра*, Яків на *Ізраїль*, Семен на *Петро* тощо.

Біблійні автори пояснюють значення особових назв згідно з духом народної етимології⁸. Наприклад, укр.: *Авраам* – ‘батько багатьох’; *Мойсей* – ‘взятий з води’; *Сарра* – ‘вельможна, княжна’; *Каїн* – ‘набутий від Господа’; *Исус* – ‘Спаситель’;

пор.: *Иаков* – ‘он следует за кем-либо’; *Исаак* – ‘он будет смеяться’; *Самсон* – ‘солнечный’; *Михей* – ‘подобный Богу’; *Соломон* – ‘мир’; *Илья* – ‘Яхве – мой Бог’.

Серед біблійних імен дослідники виділяють ще одну групу – це так звані е п о н і м і ч н і назви. Епонімом у широкому значенні було ім'я кожної особи, від якого названо державу, місто, народ, плем'я чи рід⁹.

Біблія, яка говорить про долю вибраного народу через історію його пророків та царів, містить у собі цікаві приклади епонімів. Розглянемо спочатку епонім *Адам*. Це перша людина, мешканець раю, чоловік Єви, батько Каїна й Авела, а також багатьох інших синів і дочок, про яких згадується у *Біблії*, не називаючи однак їх імені. Дослідники *Святого Письма* вважають, що зворот „сини Адама” не відноситься тільки до дітей Адама, а функціонує як перифрастична назва людей взагалі. Показово, що в українській новомові (1917–1990 рр.) фіксувалася така конструкція, як „сини природи”, що мала витіснити біблійну епонімічну назву.

Біблійний Адам – це не лише протопласт роду людського, але також „буття людини”, наприклад: „Бо так, як в Адамі вмирають усі, так само в Христі всі оживають” (1 Кор. 15,22). В українській, подібно як в польській теологічній літературі зустрічаються вислови: *Другий Адам*, *Новий Адам*, *Останній Адам* (*Drugi Adam*, *Nowy Adam*, *Ostatni Adam*) і всі вони, як підтверджує К. Длугош-Курчабова, є особовими назвами Христа, які існують на основі відношення до особи Адама¹⁰.

⁸ Ks. A. Klawek, op. cit., s. 404.

⁹ *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, pod red. W. Kopalińskiego, Warszawa 1983, s. 125.

¹⁰ K. Długosz-Kurczabowa, *Biblijne imiona eponimiczne*, [w:] *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej*, Szczecin 1988, s. 292.

Безсумнівно, одним з головних епонімів є *Ізраїль – Яків*, що боровся з Богом, після чого Господь заявив: „Не Яків буде називатися вже ймення твоє, але Ізраїль, бо ти боровся з Богом та з людьми і подужав (1М., 32,29). Від епоніму *Яків – Ізраїль* походить: 1) назва частини царства Давида, а пізніше цілого краю: „...Ти будеш пасти народа Мого, Ізраїля, і будеш володарем над Ізраїлем” (2 Сам., 5,2); 2) назва вибраного Богом народу: „Тепер вже промовив Господь, що Мене вформував Собі від живота за раба, щоб повернути Собі Якова, і щоб Ізраїль для Нього був зібраний...” (Іс., 49,5). Але *Яків* – це також людина, внук Авраама, син Ісака. В *Словнику власних імен людей*¹¹ підкреслено, що *Яків* походить від застарілої форми ймені *Иаков*. В аспекті нашого дослідження є важливим останній розділ цього невеличкого двомовного словника, а саме *Список устаревших и редкоупотребленных имён* (с. 88–99).

За часів новомови біблійні імена не були популярні і тому у наведеному нами словникові вони зафіксовані як застарілі форми. Біблійні імена, що кодифікуються у нашому словнику появляються в деяких фразеологічних словосполученнях, напр.: *іудин поцілунок*, *каїнове діло*, тощо. Біблійні власні назви, за якими закріпилися символічні значення, це свого роду архетипи, що здобули поширення у культурі багатьох народів світу. Наприклад, згадуваний вже антропонім *Адам* (людина, чоловік) розвинув цілий ряд конотативних співзначень. Усі асоціації, уявлення, пов’язані з ним зводяться до біблійного героя та зумовленого його образом екстенціонального значення: *ветхий Адам* – ‘грішна людина’; *скинути з себе ветхого Адама* – ‘духово оновитись, звільнитись від старих звичок, поглядів; морально оновитись’; *від Адама* – ‘від самого початку, з давніх давен, дуже далеко’; *адамове ребро (реберце)* – 1. *жарт.*, ‘назва жінки’; 2. ‘спільне джерело, спільна основа чого-небудь’; 3. ‘назва рослини’; *адамові діти* – ‘рід людський’. Антропонім цей увійшов також до складу народних фразеологізмів. Слід згадати хоча б відомий вислів *адамова голова*, який характеризує ціла низка омонімічних значень: 1. ‘переносний освітлювач, виліплений з глини і випалений у печі, що мав форму людської голови великих розмірів’; 2. ‘малюнок людського черепа під зображенням хреста в поминальних грамотах, на деревах, на хрестах’; 3. ‘рід павука’; 4. ‘великий нічний метелик з родини сфінксів’; 5. ‘назва рослини *Eryngium campestre*’.

¹¹ *Словник власних імен людей*, за ред. С.П. Левченка, Київ 1967, с. 45.

У нашому словнику знаходимо також вислови *адамові вівці*, що вживається для позначення верблюдів та степового міражу й *адамові слізки*, уживаний як жартівлива назва горілки. В російських говорах, як зауважує В.В. Мокієнко, ім'я *Адам* асоціюється також зі здоров'ям та фізичною силою¹² (згідно з *Біблією* Адам прожив 930 років) і закріпилося воно у виразі *здоровые Адамы*. Широковідома метафоризована одиниця *адамове яблуко* – 'випнута хрящова частина гортані' – заснована на повір'ї, що частина забороненого плоду, вкушеного Адамом, застрягнула у нього в горлі.

Архетипи та супровідні конотативні нашарування відіграли вирішальну роль у формуванні фразеологічної семантики багатьох біблійних виразів. Отож, символічне значення слова *Лазар* (бідний, нещасний) безпосередньо пов'язане з біблійною легендою про Лазаря, який одержав на тому світі нагороду за свої муки, підкріплене асоціаціями з традиційною піснею *бідний Лазар* та підсилене семантикою самого імені *Лазар* (Бог допоміг) трансформується у фразеологізм *співати (заводити) Лазаря* зі значенням „прокидатись нещасним, скаржитися на життя”. В багатьох мовах ім'я цього євангельського героя втілювалося у слово *лазарет* (рос. *лазарет*; пол. *lazaret*), що означає 'військовий шпиталь'. У середньовіччі так називали й лікарню для прокажених, терпіння яких нагадувало тяжкі муки Лазаря.

Як в українській, так і в російській мовах функціонує фразеологічна одиниця *воскресіння Лазаря*, що пояснюється як 1. 'видуження після тяжкої хвороби' 2. 'відновлення чогось забутого, старого; оновлення після занепаду'. Констатуючи, бачимо що відомі біблійні імена *Адам та Лазар* стали складовими компонентами багатьох фразеологізмів. За висловом М. Новикової, імена такого типу є „скам'янілими атрибутами”¹³ і тому їх популярність в мовному просторі постійно поширюється.

Релігійний ренесанс, який зараз проходить в Україні та Росії спричиняється до цього, що велика кількість забутих біблійних імен повертається в актив і стає темою самостійних лінгвістичних досліджень.

Розглядаючи сучасну літературу¹⁴, ми бачимо, що багато з них розроблено заново, уточнюючи їхній, часто дуже складний генезис. Зараз

¹² В.М. Мокієнко, *В глубь поговорки*, Москва 1975, с. 126–127.

¹³ Н.М. Пасік, *Роль ономастичних компонентів у формуванні фразеологічного та пареміологічного значення*, [в:] *Мовознавство*, Київ 1999, № 2–3, с. 25.

¹⁴ Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятівська, *Власні імена людей*. Словник довідник, Київ 1996; К. Костів, *Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів*, Київ 1995; *Православный библиейский словарь*, под ред. К.И. Логачева, Санкт-Петербург 1997; Н.А. Петровский, *Словарь русских личных имен*, Москва 1980; P. Cz. Bosak, *Kobiety w Biblii*, Poznań 1995; *Po-stacie Biblii (Słownik – konkordacja)*, Poznań 1999.

однак проблематичним виявилася питання правопису власних назв біблійного походження. У деяких випадках ономастичні одиниці виступають у паралельних варіантах правопису, наприклад: укр.: *Йосип – Осип – Йосиф; Іов – Йов; Мойсей – Мусій*; рос.: *Иосип – Иосиф; Яков – Иаков*. Варіантність звукового вираження і графічного оформлення біблійних імен зумовлена насамперед співіснуванням в Україні та Росії двох традицій перекладу, а також узвичаєнням вживання паралельних форм у загальнолітературній мові. Наші спостереження підтверджують слова В. Німчука, який писав: „форми біблійних власних назв, особливо тих, які відомі широким колам (Йосафат, Пилат, Вавилон, Галилея і т.д.) та імен, які стали християнськими (чи навіть національними), можна давати або в живомовних варіантах (Іван, Матвій), або в традиційних формах, які не суперечать українській фонетиці й евфонії (Іоан, Каяфа)”¹⁵.

Підсумовуючи, відзначмо, що:

1. Біблійні імена увійшли до мовної системи у виді двох категорій: біблійних героїв та імен хресних мотивованих через особи зі *Святого Письма*.

2. Деякі імена набули епонімічного характеру, тобто стали джерелом від якого творилися біблійні назви племен, народів тощо.

3. Відомі заголові імена (Лазар, Адам) стали складовою частиною фразеологічних сполучень.

4. Релігійне відродження повертає біблійні імена в актив, хоча досі не вирішеною є проблема їхнього правопису.

Streszczenie

*Biblijne nazwy własne w aspekcie ich pochodzenia oraz ich tematyczna klasyfikacja
(w planie konfrontatywnym ukraińsko-polskim)*

Przedmiotem artykułu jest tematyczna klasyfikacja biblijnych imion własnych w aspekcie konfrontatywnym ukraińsko-rosyjskim. Autorka rozpatruje dwie kategorie imion:

1. Imiona biblijnych bohaterów (apostołów, proroków), występujące nie tylko w tekstach Pisma Świętego, ale także w utworach literackich.

2. Chrześcijańskie imiona „ludzi prostych” motywowane postaciami biblijnymi i dawane na ich cześć.

¹⁵ В.В. Німчук, *Українська мова – священна мова*, [в:] *Людина і світ*, Київ 1993, № 10, с. 26.

Summary*The Biblical names in the aspect of origin and their thematic classification
(in the Russian-Ukrainian comparison)*

The subject of the article is a thematic classification of biblical names in the aspect of confrontational Ukrainian-Russian. The author investigates two categories of names:

1. Biblical heroes' names (the Apostles, prophets) which can be found not only in the texts of the Bible but also functioning in the structure of literary works.

2. Christian names of „the common people” are motivated by biblical heroes and are given in honour of them.